

YRITTÄJYYTTÄ OPPIMASSA – kouluyrittäjyyden paradoksi

Pia-Lena Leskinen

Artikkelissa kuvataan ammattikorkeakoulun sekä kauppaoppilaitoksen-turkisoppilaitoksen yhdessä toteuttamaa yritysprojektikokeilua ja siitä saatuja kokemuksia. Kirjoittaja tutki opiskelijoiden käsitysten muutosta. Kävi ilmi, että pelko yrittäjyyttä kohtaan nousee keskeiseksi yrittäjyyskasvatuksen haasteeksi. Kirjoittaja esittelee yrittäjyyden neliapilan, mitä hän ehdottaa yhdeksi suunnittelun työkaluksi yrittäjyyskasvatuksessa.

Yhteiskunnallisten ja työelämän muutosten keskellä yrittäjyys on noussut useissa jälkiteollisissa länsimaissa keskustelun kohteeksi oppijan elämänhallinnan kehittämiseksi. Yrittäjyyden korostumisen on toivottu helpottavan niin työelämän tarpeita – työllistämällä uusien yritysten kautta ja tehostamalla jo olemassa olevien organisaatioiden toimintaa – kuin tukevan ihmistä selviytyjäksi muuttuvissa olosuhteissa. Kyrön (1997, 226) mukaan yrittäjyys on tullut merkitykselliseksi ympäristön muuttuessa ja yrittäjyys ilmiönä kantaa muutosta itsessään. 1980-luvulla uusi kiinnostus yrittäjyyteen heräsi jälkiteollisissa yhteiskunnissa. Pienyrittäjyyden uusi tuleminen on Kovalaisen (1997) mukaan saanut voimaa palvelusektorin kehittymisestä, suuryritysten ulkoistamisesta, naisyrittäjyydestä, lamasista sekä työttömyydestä. Havuselan (1999, 142) mukaan erilaiset paikalliset kulttuurit ohjelmoivat ihmiset joko yrittäjiksi tai palkansaajiksi. Suomessa yrittäjyyttä ei kuitenkaan edelleen pidetä kovinkaan houkuttelevana vaihtoehtona palkka-

työlle. Suomalaisten yrittäjyysasenteet olivat GEM (Global Entrepreneurship Monitor) -tutkimuksen mukaan (Arenius & Autio 2000) positiivisia – kuitenkin Suomi sijoittui 21 maan joukossa sijalle 15, kun tutkittiin työikäisen väestön yrittäjyysaktiiviteettia.

Yrittäjyyskasvatuksen perehtymiseen tarvitaan sekä yrittäjyyden että oppimisen määrittelyn tarkastelua. Yrittäjyys on perinteisesti nähty eri tieteenalojen kuten taloustieteiden, sosiologian tai psykologian näkökulmasta. Talousteorioissa yrittäjän on nähty suorittavan erilaisia funktionaalisia rooleja toimiessaan mm. talouden katalysaattorina. Sosiologinen tarkastelu on ollut luonteeltaan kollektiivista ja psykologian piirissä on etsitty yhtä piirrettä tai piirreyhdistelmää, joka ennustaisi yrittäjän menestymistä. Ympäristökijät ovat kuitenkin nousseet yhä enemmän esille ja yrittäjyys on alettu nähdä monimutkaisena, usean tekijän yhteisenä prosessina, ihmisen elämäntilannetta ja kokemuksia unohtamatta.

Huuskosen (1992) mukaan yrittäjä voidaan tunnistaa funktioidensa perusteella, mikä sisältää vastuunottoa, riskipääoman sijoittamista, ylimmän päätättävällän ja auktoriteetin käyttämistä yrityksessä. Tämä sopiikin hyvin ulkoisen yrittäjyyden määrittelyyn. Sekä yrittäjyyden että yrittäjyyskasvatuksen käsite on ajan myötä laajentunut. Sisäinen yrittäjyys nousi esille 1980-luvulla organisaatioiden kollektiivisena toimintatapana (Pinchot & Pinchot 1996), jonka avulla on etsitty uutta tehokkuutta niin työyhteisöjen toimintaan, kuin sen jäsenten omaan kasvuun. Sisäinen yrittäjyys toteutuu yleensä tiimeissä. Sisäinen yrittäjä ilmentää Koirasen ja Peltosen (1995, 9) mukaan työyhteisössä yrittäjämäistä ajattelu-, toiminta- ja suhtautumistapaa. Sisäinen yrittäjyys voi kehittyä eri elämänvaiheissa, kun halu ja tilaisuus ovat olemassa (Koiranen & Pohjansaari 1994, 36-40). Vesalan (1996, 40) mukaan sisäisessä yrittäjyydessä korostetaan, kuten ulkoisessakin yrittäjyydessä esimerkiksi innovatiivisuutta, aloitteellisuutta, riskinottoa ja tuloshakuisuutta. Ruuskanen (1995, 116) toteaa, että joustavassa tuotantomallissa työntekijästä täytyykin tulla yrittäjämäinen ja tällöin oikealla tavalla asennoituvia työntekijöitä kutsutaan sisäisiksi yrittäjiksi. Kyrö (1997, 226) puolestaan nostaa edelleen omaehtoisen yrittäjyyden ulkoisen ja sisäisen rinnalle ja näkee nämä synergisessä vuorovaikutuksessa postmoderniin aikaan siirryttäessä. Omaehtoinen yrittäjyys näyttäytyy silloin Kyrön mukaan yksilön omana kehityskertomuksena ja toimintatapana, johon kuuluu vastuu omasta työllistyvyydestä mutta ei välttämättä omistuksellisuutta. Yrittäjyyskasvatus sisältääkin nykyisin kaikki nämä yrittäjyyden osa-alueet.

Yrittäjyyskasvatus fokusoi toimintaan

Tutkimuksessani (1999) tarkastelin yrittäjyyttä ilmiönä luovana, interaktiivisena, holistisena ja dynaamisena prosessina, jolle on ominaista kokemuksellisuus, kontekstuaalisuus sekä oppiminen (vrt. Bygrave 1989; Bygrave & Hofer 1991; Gibb 1993; Hjorth & Johannisson 1997; Johannisson 1997; Johannisson & Madsén 1997; Kyrö 1997). Yrittäjyys voidaan nähdä erityisesti muu-

tosprosessina, johon sisältyy riski. Timmons (1994, 7-20) näkee yrittäjyyden inhimillisenä luomisen tekona sekä Bygrave ja Hofer (1991) yrittäjyyden tulemisen (becoming) tilana, johon kuuluvat mm. inhimillinen tahto, tilanteen muutos, epäjatkuvuus ja ainutlaatuisuus. Johannissonin (1997) mukaan kyseessä on prosessi, jossa luodaan uusia todellisuuksia. Kyseessä on silloin yksilön oppimis- ja organisointiprosessi (Johannisson ja Madsén 1997, 55).

Yrittäjyyskasvatuksen ongelmana on se, että monesti ammatillisessa koulutuksessa fokusoidaan liiaksi yrittäjyyden substanssiin ja painotetaan erityisesti ulkoista yrittäjyyttä. Kasvatukselliset näkemykset ja työkalut ovat kuitenkin tärkeitä mielekkäiden oppimisprosessien rakentamiseksi. Yrittäjyyden prosessinäkemyksessä sopii hyvin yhteen uusien oppimisenäkemyksien kanssa. Behavioristisesta oppimisenäkemyksestä on kuljettu kognitiiviseen oppimisenäkemykseen ja siitä edelleen humanistisen näkemyksen kautta konstruktivismiin. Jo Deweyn (1938, 25-26) progressiivinen pedagogiikka nosti esille, että aito kasvatus muodostuu kokemusten kautta. Deweyn mukaan perinteisestä koulusta ei puutu kokemuksia, vaan ne ovat vääränlaisia. Nykyisen konstruktivistisen näkemyksen mukaan korostetaan oppijan omaa tekemistä ja ymmärtämistä. Kun uutta tietoa omaksutaan aiemmin opittua käyttämällä, tulee opetuksen lähtökohtana olla oppijan tapa hahmottaa maailmaa. Konstruktivismissa sosiaalisella vuorovaikutuksella on keskeinen rooli. Oppiminen on myös kontekstisidonnaista ja siirtovaikeus riippuu tietojen organisoinnista. (von Wright 1993; Rauste-von Wright 1994.)

Vastuu oppimisesta jää opiskelijalle ja vastuu oppimisen mahdollistumisesta opettajalle (Krokkors 1998, 76). Andragogiikassa oppimista tahtuu opittavan asian merkityksen perusteella. Andragogiikan peruseriaatteita ovat käsitys aikuisten itseohjautuvuudesta, elämäkokemusten arvostaminen oppimisen lähteenä, joustavuus oppimismahdollisuuksissa, kehitystehtävien ja oppimisen integrointi sekä ongelmakeskeisyyden korostaminen (Koro 1993, 41).

Yrittäjyyskasvatuksessa olennaista on oppijoiden oma toiminta, ”action”. Durham University Business Schoolissa Alan Gibb on ollut yrittäjyyskasvatuksen tiennäyttäjänä 1980-luvulta asti. Gibbin (1993, 15) mukaan jokaisessa oppijassa on yritteliäisyyttä, jota ympäristö voi edistää tai ehkäistä. Kokemuksellisen oppimisen juuret ovat työelämässä tapahtuvassa koulutuksessa. Tulevaisuudessa myös aikuiset haastetaan elinikäiseen oppimiseen. Kokemuksellinen oppiminen nähdään jatkuvana, kokemuksiin perustuvana prosessina, jossa oppiminen vaatii ristiriitojen ratkaisua. (Kolb 1984, 26.) Kolbin mallia soveltaen, Garavan ja O’Cinneide (1997, 9-10) toteavat, että tehokas yrittäjä käyttää erilaisia oppimistyyliä. Ulrichin ja Colen (1987) mukaan yrittäjä suosii aktiivista kokeilua enemmän kuin reflektiivistä havainnointia eli oppiminen olisi luonteeltaan akkomodoivaa tai konvergoivaa. Akkomoidoivalle oppijalle sopii mm. roolipelit, simulaatiot, prosessoiva keskustelu ja kenttäprojektit. Konvergoivalle oppijalle puolestaan sopii esimerkiksi erilaiset kokeilut, tutkimukset ja argumentoivat keskustelut. (Ulrich & Cole 1987, 32-39.) Koironen ja Peltonen (1995, 56) toteavat, että oppijoiden parasta yrittäjyyskasvatusta on työharjoittelu yrityksissä ja oppijoiden omissa liiketoimissa. Gibbin (1993, 16) mukaan pienyrityksen kaltainen toimintasuuntautunut ympäristö edistää yrittäjämäistä käyttäytymistä kokonaisvaltaisella ja epävarmuutta sisältävällä tehtävärakenteella. Gibbin (1993, 21-25) mallissa yrittäjämäistä oppimista sovelletaan luokkahuoneeseen mm. ongelmakeskeisen projektityökentelyn ja yrittäjämäisen opetustyylin avulla.

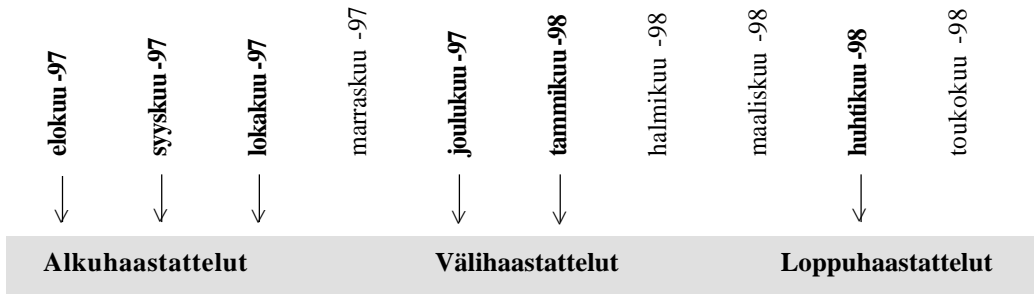
Koulutusjärjestelmä on uusien haasteiden edessä työelämän muutosten keskellä. Miten valmentaa

oppijoita oman elämänsä hallitsijoiksi yhä monimutkaistuvassa yhteiskunnassa? Yrittäjyyskasvatus lähtee työelämän tarpeista, mutta myös ihmisen elinikäisen oppimisen näkemyksestä ja palvelee näin sekä yhteiskuntaa, organisaatioita että ihmistä yksilönä. Yrittäjyyskasvatuksessa ei pyritä ainoastaan lisäämään uusien yritysten määrää, vaan kokonaisvaltaisesti kehittämään ihmisen yrittävyyttä. Yrittäjyyskasvatus alkaa asenne- ja arvokasvatuksena ja myöhemmin mukaan tulevat erilaiset yrittäjyyden tiedot ja taidot. Koska ammatillinen identiteetti on yksi identiteetin kehittymisen viimeisimmistä alueista, on koulutusjärjestelmällä merkittävä tehtävä tämän identiteetin etsinnässä (Vesalainen & Pihkala 1997, 12-21).

Yrittäjyyskasvatus on tullut peruskoulun ja lukion opetussuunnitelmiin (1994) ja toisen asteen uusissa opetussuunnitelmissa (2000) se on keskeisesti esillä kaikilla aloilla. Tavoitteena on, että opiskelijoista kehittyä oma-aloitteisia, tunnollisia ja luovia työyhteisön jäseniä sekä rohkeita ja työtään arvostavia työntekijöitä. Opetussuunnitelmista voidaan löytää vahvoja yhtymäkohtia sisäiseen yrittäjyyteen. Toisen asteen uusien opetussuunnitelmien pakolliset työssäoppiminen ja yrittäjyysopinnot edistävät edelleen ulkoista yrittäjyyttä ja sitä kautta työllistymistä ja mahdollisuuksia ryhtyä itsenäiseksi ammatinharjoittajaksi. Asetus ammattikorkeakoulusta (1995) toteaa puolestaan tavoitteissaan, että opiskelijan tulee kyetä itsenäisesti työskentelemään myös yrittäjänä. Yrittäjyyskasvatuksen nostaminen esille koulutusjärjestelmässä sisältää näkemyksen, että yrittäjyyttä voidaan oppia ja opettaa. Opetushallitus on määritellyt yrittäjyyskasvatuksen tavoitteiksi sisäisen yrittäjyyden asenteen kehittämisen sekä yritystoiminnan ja sen vaatimusten tuntemisen. Tämä lähestyy Gibbin (1993, 13-15) näkemystä, jonka mukaan yrittäjyyskasvatuksessa kehitetään oppijan yrittäjämäistä käyttäytymistä, taitoja ja ominaisuuksia sekä edistetään oppijan näkemystä ilmiöstä.

Pelonsekaiset deterministiset käsitykset

Tutkimukseni tavoitteena oli pyrkiä ymmärtä-

Kuvio 1. Haastattelujen suorittaminen

mään yrittäjyyttä ja yrittäjyyskasvatusta ilmiönä, tutkia kaupallisen alan opiskelijoiden laadullisesti erilaisia käsityksiä yrittäjyydestä sekä niiden muutosta yritysprojektin aikana sekä pyrkiä ymmärtämään yritysprojektin vaikutusta käsitysten muutosprosessissa. Tutkimus kohdistui Keski-Pohjanmaan ammattikorkeakoulun Pietarsaaren liiketalouden yksikön ja Pietarsaaren Kauppaoppilaitos-Turkisoppilaitoksen opiskelijoiden pakollisiin opintoihin kuuluviin yritysprojekti-kokeiluihin lukuvuonna 1997-1998. Merkanttiksi valmistuvat opiskelijat perustivat lukuvuoden aikana Nuori yrittäjyys -projektin puitteissa miniyrityksiä ja ammattikorkeakoulun opiskelijat perustivat oikean, osuuskuntamuotoisen kimpPAYrityksen. Nuoria aikuisopiskelijoita oli tutkimuksen lähtötilanteessa 22.

Tutkimuksessani käytin kvalitatiivisesti suuntautunutta fenomenografista menetelmää. Fenomenografia perustuu konstruktivistiseen oppimisenäkemykseen ja tutkii, miten ympäröivä maailma rakentuu ihmisen tietoisuudessa. Se sopii käsitysten laadullisten erojen tarkasteluun ja myös koulutusvaikutusten tutkimukseen. Fenomenografian keskeinen termi on käsitys, jota yksilö pitää itsestään selvänä tosiasiana. Koska käsitykset opitaan kokemusten kautta, niitä voidaan myös muuttaa (Ahonen 1994, 114-117). Ihmisen esikäsitukset jostakin ilmiöstä toimivat perustana sille, miten hän jatkossa ymmärtää uuden kokemuksen. Fenomenografiassa oppiminen nähdään muutoksena käsityksissä. On voitu kuitenkin todeta, että ihmisen käsitykset ovat hyvin pysyviä ja muuttuvat varsin hitaasti.

Oppijoiden yrittäjyyden esikäsitysten kartoitus on olennainen lähtökohta myös yrittäjyyskasva-

tuksessa. Tämä asettaa haasteita erityisesti aikuisten yrittäjyyskasvatuksessa. Toisaalta heidän esikäsitöksensä ovat helpommin kartoitettavissa esimerkiksi haastatteluin tai kirjallisin tehtävin kuin nuorempien oppijoiden, toisaalta heidän esikäsitönsä ovat usein pysyvämpiä – oivathan ne muodostuneet paljon pidemmän ajan kuluessa – ja niihin vaikuttaminen on vaikeampaa.

Haastattelin opiskelijoita kolme kertaa lukuvuoden 1997-1998 aikana.

1 Alkuhaastattelut suoritin elo-, syys-, ja lokakuussa 1997. Haastattelut rakentuivat teemattisen rungon ympärille, joka käsitteli yrittäjyyden alkua, yrittäjän ominaisuuksia, työmäärää, riskejä, yrityksen perustamisen motiiveja, omaa yrittäjyysintentiota, yrittämiseen liittyviä pelkoja, yrittäjyyden arvostusta, median välittämää kuvaa yrittäjyydestä sekä sisäistä yrittäjyyttä. Alkuhaastattelujen perustella saatoin todeta, että opiskelijoiden käsityksiä leimasi vahvasti yrittäjyyden sisäsyntyiset tekijät. Opiskelijat käsittivät, että yrittäjäksi aikovalla tulee ennen koulutusta olla joko synnynnäisiä ominaisuuksia tai tahtoa yrittäjäksi. Opiskelijat eivät käsittäneet yrittäjän uraa koulutuksellisesti avautuvana. Koulutus saattoi kuitenkin heidän käsitystensä mukaan auttaa yrittäjää menestymään. Ammatillisen osaamisen rooli oli hyvin pieni. Myös yrityksen perustamisen motiiveissa korostuivat edelleen sisäiset vetovoi-
matekijät ja yrittäjän osaaminen näytteli marginaalista roolia.

Erityisen merkittävää haastatteluissa oli, että opiskelijat näkivät yrittäjän riskit erittäin suurina. Opiskelijat painottivat riskin kielteistä ulottuvuutta. Riski sisältyy useimpiin yrittäjyyden mää-

rittelyihin. Liles totesi vuonna 1974, että yrittäjä riskeeraa taloudellisen hyvinvointinsa, uramahdollisuutensa, perhesuhteensa sekä psyykkisen hyvinvointinsa (Brockhaus 1982, 46-48). Yrityksen epäonnistumisesta tulee näin yksilön epäonnistuminen. Gasse (1982, 58-61) puolestaan nostaa esille Redlichin vuonna 1957 esittämän teorian, jossa erotetaan riskin luoja ja riskin kantaja. Yrittäjä on riskin kantaja. Yrittäjä voi myös nähdä riskit eri lailla ja kohdata monenlaisia riskejä. Konkurssin ja taloudellisen menetyksen pelko voi johtaa siihen, ettei halua ottaa riskejä. Huuskosen (1992) mukaan tutkijat ovat saattaneet sekoittaa riskihakuisuuden ja riskin kantamisen yrittäjän tehtävänä. Nykyisin yrittäjien katsotaan olevan keskinkertaisten riskien preferoijia. (Huuskonen 1992, 83.) Yrittäjän riski voidaan jakaa yleiseen riskinottoalttiuteen, havaittuun epäonnistumisen mahdollisuuteen sekä havaitun epäonnistumisen seurauksiin. Havainto voi johtua enemmän ympäristön olosuhteista kuin henkilön ominaisuuksista. Ihminen voi myös muuttaa havaintoaan. (Brockhaus 1982, 46-48.) Riskin kokemuksellisuus on paljolti subjektiivista; eri henkilöt voivat nähdä ja kokea samankin riskin hyvin eri tavoin.

Dickson ja Giglierano ehdottivat vuonna 1986 kahdenlaista riskiä: ”veneeseen upottamista” (yritystoiminta epäonnistuu) sekä ”veneestä jäämistä” (mahdollisuuksiin ei tartuta). Yrittäjät ovat erittäin haavoittuvaisia ”veneestä jäämisessä”, sillä ensimmäinen mahdollisuus on usein viimeinen. On myös voitu todeta, että eri yrittäjätyyppit suhtautuvat riskeihin eri tavoin. Jos yksilöllä on lähitulevaisuuden orientaatio ja riskiä välttävä taipumus, hän ei todennäköisesti ryhdy yrittäjäksi. (Das & Teng 1997, 70-78.) Yrittäjätyyppien valinta on usein satunnaista ja selkeä tyyppiä erottava tekijä on suhtautuminen riskin kantamiseen – vain turvallisuutta painottavat tekijät ovat selvästi yrittäjän eri uravaihtoehtoja vastaan (Lähteenmäki 1997, 130-135). Missä määrin yksilön riskisuuntautuneisuuteen voidaan vaikuttaa mm. koulutuksen aikana? Riskin subjektiivinen kokemus vaihteli tutkimuksessani eri yksilöillä. Valtaosalla riski jäsenyi pelkona ja taloudellisenä menetyksenä (mm. konkurssi), eikä sitä koettu yrittäjämäisesti mahdollisuutena. Vain muutama

opiskelija näki riskin myönteisen puolen, jota ilmaisi lausuma ”ei tarvi asiaks ottaa, että pelkää”.

Yli puolet opiskelijoista käsitti edelleen, etteivät ihmiset ylipäättänsä perusta yrityksiä pelon takia, joskin resurssit ja tahdonvoiman puute voivat myös olla esteenä. Opiskelijat näkivät itsessään hyvin vähän yrittäjämäisiä ominaisuuksia. Lähinnä esille nostettiin vuorovaikutustaidot. Sen sijaan omat puutteet tulevana yrittäjänä jäsenyivät selkeämmin. Opiskelijoiden omat pelot kiertyivät epäonnistumisen, konkurssin ja oman jaksamisen ympärille. Yksi yrittäjyyskasvatuksen keskeinen painopistealue ja oppimisen kohde onkin riskinhallinta, jossa riskin kokemuksellisuutta laajennetaan siten, että riskin mahdollisuudet myös osataan ottaa huomioon.

Kaikki opiskelijat käsittivät yrittäjän työmäärän suurena. Vaikka työmäärää pidettiin kovana, siihen liittyvä pelko oli kuitenkin ilmaisultaan lievempää kuin riskiin liittyvä. Kaikki opiskelijat arvostivat yrittäjiä hyvin varauksettomasti. Arvostus fokusoitiin yrittäjien rohkeuteen ja kovaan työntekoon. Yrittäjyys siis näyttäytyi opiskelijoiden käsityksissä hyvin deterministisenä ja jopa pelottavana ilmiönä. Tämä asettaa yrittäjyyskasvatuksen uudenlaisten haasteiden eteen. Miten ohjata opiskelijoita tästä käsitysmaastosta kohti yrittäjyyttä?

Riskinhallinnan kehittäminen avainasemassa

2 Välihaastattelut suoritettiin joulukuussa 1997 ja tammikuussa 1998. Toinen haastattelukierros osoitti, että merkanttiluokka oli pääosin syvästi pettynyt Nuori yrittäjyys-projektiin. Opiskelijat olivat joutuneet tekemään projektia lähinnä vapaa-ajalla ja siitä muodostui monelle rasite. Negatiivisuuden fokus liittyi suurelta osin puutteelliseen ohjaukseen ja projektin integrointiin muihin oppiaineisiin. Ammattikorkeakoulun opiskelijat olivat tässä vaiheessa tyytyväisiä oman kimpPAYrityksensä perustamiseen. Kummankin ryhmän projektipolku oli muodostumassa erilaiseksi. Mielenkiintoista oli havaita, että opiskelijoiden yrittäjyysintentioneissa oli tapahtunut

useita selviä liikeyhtälöitä. Peräti kahdeksan opiskelijaa ilmaisi negatiivisuuden lisääntyneen yrittäjyysintentiota kohtaan. Merkanttio opiskelijoilla ei yksikään kokenut myönteisyyden lisääntyneen. Yllättävää oli, että myös hyvin toimiva yritys saattoi suunnata intentiota kielteiseen suuntaan. Ammattikorkean puolella varsinaisesta liiketoiminnasta ei vielä ollut edes kyse. Kuitenkin, vaikka useat opiskelijat kokivat projektin myönteisenä, muutaman opiskelijan käsitys vahvistui edelleen negatiiviseen suuntaan. Etenkin naisopiskelijoiden käsitykset muuttuivat helpommin kuin miesopiskelijoiden. Oliko heidän käsityksenä jo alkujaan hauraampi vai ohjautuuko heidän kokemusmaailmansa kokonaisvaltaisemmin?

Yritysprojekti nähtiin yhä selvemmin oppiaineena yritystoiminta ja sen lisäksi vahvasti ulkoisena yrittäjyytenä. Tämä ilmeni keskusteluissa sekä opiskelijoiden että opettajien kanssa. Integrointi muihin oppiaineisiin oli hyvin vähäistä. Kuitenkin yrittäjyyskasvatuksessa tulisi keskeisessä asemassa olla pitkäjänteinen, prosessimainen ja eri oppiaineet integroiva työskentelytapa.

3 Loppuhaastattelut suoritettiin huhtikuussa 1998. Koulutuksessa oli jäljellä enää 16 opiskelijaa. Käsitysten suuntaus oli enemmän kohti kielteistä kokemusta, joskin ristiriitaisista käsityksistä ei voida sanoa, mihin suuntaan ne muuttuvat. Kevääseen mennessä myös ohjauksen kritiikki lieveni. Osa opiskelijoista näki nyt myös puutteita omassa toiminnassaan.

Merkanttio opiskelijoille ja ammattikorkeakoulun opiskelijoille muodostui varsin erilainen projektikokemus. Merkanttio opiskelijoilla turhautuminen projektiin syntyi varhaisessa vaiheessa ja kohdistui lähinnä ohjaukseen. Ammattikorkeakoulun opiskelijoilla ryhmän into laantui myöhemmin talvella, kun lähiopetus loppui. Opiskelijoilla oli vaikeuksia ylläpitää motivaatiota 12 hengen ryhmässä yksinään. Projektin pakollisuus nousi keväällä opiskelijoiden parissa keskeiseksi ongelmaksi. Koska useimmilla opiskelijoilla oli vahvasti deterministiset käsitykset yrittäjyydestä, aiheutti pakollinen yrittäjyyden kurssi konfliktin heidän käsitysmaailmassaan. Toinen on-

gelma-alue oli projektiin liittyvä kiireen kokeeminen. Paradoksaalista oli kuitenkin, että kun ammattikorkeakoulun kimpPAYRITYKSESSÄ tuli lukuvuoden aikana kunkin opiskelijan kerätä 40 työtuntia yrityksessä, kaikki opiskelijat valittivat, ettei työtä löydy näin paljon. Eli kiire oli, mutta työtä ei ollut! Kyseessä lienee opiskelijoiden itseohjautuvuuteen, ajanhallintaan ja työn organisointiin liittyviä ongelmia. Opiskelijat tarjosivat ratkaisuksi ongelmiin projektin parempaa ajallista sijoitusta (opiskelun myöhäisempään vaiheeseen tai intensiivijaksoa muun opiskelun lomassa) sekä kurssin vapaaehtoisuutta.

Mitä opiskelijat kokivat oppineensa yritysprojektin aikana? Omien käsitystensä mukaan valtaosa oppi ryhmätyötaitoja erityisesti kimpPAYRITYKSEN PARISSA. Myös yrityksen perustamisen tekniset seikat tulivat tutuiksi ja varsinkin liikeidean merkitys kirkastui. Puolella opiskelijoista kasvoi itsetuntemus projektin aikana. Oppimisesta muodostui kuitenkin melkoisen raskas prosessi, jota sävyttivät myös kielteiset tunteet projektin ympärillä.

Yrittäjyyden synnynnäinen piirrenäkemyksen väheneminen hieman lukuvuoden aikana ja tahto yrittäjyydessä nousi esille voimakkaammin kuin alkuhaastatteluuissa. Yrittäjän osaaminen sai keväällä vielä vähemmän mainintoja kuin syksyllä. Yhdeksällä opiskelijalla vahvistui käsitys yrittäjän suuresta työmäärästä lukuvuoden aikana. Käsitys riskistä epäonnistumisena oli lähes ennallaan, sen sijaan epäonnistumisen fokuksessa tapahtui selvä muutos. Keväällä riskin näki yllättäen yhä useampi opiskelija laajempaan kuin syksyllä. Alkuhaastattelujen perusteella olin muodostanut taloudellisen, psyykkisen ja yrittäjämäisen pelkokontekstin, joissa yhdistin opiskelijoiden ilmaisemia erilaisia pelkoja yrittäjyyttä kohtaan. Kun vielä alkuhaastatteluuissa valtaosa (18) opiskelijoista sijoittui taloudelliseen pelkokontekstiin, oli keväääseen mennessä kuusi opiskelijaa siirtynyt psyykkiseen pelkokontekstiin, jonka keskeinen sisältö on henkisen pelon – esimerkiksi maineen, elämäntyytyväisyyden – ulottuvuus.

Epäonnistumiseen suhtaudutaan eri maissa eri tavoin. Yhdysvalloissa epäonnistuminen ei ole

samanlainen katastrofi kuin Suomessa. Chell, Haworth ja Brearley (1994, 4-5) toteavat, että epäonnistuminen tulee nähdä oppimiskokemuksena. Myös Gibb (1987, 24-27) on pyrkinyt korostamaan epäonnistumisesta oppimista. Gibbin mukaan yrityksen omistajuus merkitsee täydellistä identifioimista menestyksen tai epäonnistumisen kanssa. Yrittäjän sitoutuminen merkitsee erilaisia rahallisia ja henkilökohtaisia uhrauksia. Yrittäjä oppii tekemällä, mutta myös aina epäonnistumisen kautta. Blenkerin (1996) mielestä yrittäjän on mahdollista identifioitua yrityksen kanssa siten, että menestyksestä tai epäonnistumisesta tulee yrittäjän kohtalo. Yritys muovaa näin identiteettiä. Opiskelijat pelkäsivät edelleen keväällä vahvasti epäonnistumista.

Tutkimusten tulosten valossa erityisesti pelko yrittäjyyttä kohtaan nousee keskeiseksi yrittäjyyskasvatuksen haasteeksi. Gibbin (1993) mukaan yrittäjämäinen oppiminen edellyttää mm. epävarmuuden lisäämistä oppimisprosessissa. Ohjaajan roolimalli nouseekin yhdenlaiseen keskiöön yrittäjyyskasvatuksessa. Roolimallintaminen on myös yksi yrittäjyyden selitysteorioita (mm. Gibb 1993; Koironen & Peltonen 1995). Tätä taustaa vasten esille nousevat silloin ohjaajan käsitykset yrittäjyydestä ja yrittäjyyskasvatuksesta. Yrittäjyyskasvatuksessa olennaista on ohjaajan oma yrittävyys, kyky innostaa oppijoita ja luoda yrittäjämäinen, avoin, luova ja tulokellinen ilmapiiri. On tärkeätä, että ohjaaja perehtyy sekä yrittäjyyteen että kasvatustieteisiin sekä tekee yhteistyötä yrittäjien kanssa. Lähtiessään mukaan yrittäjyyskasvatukseen ohjaaja astuu myös omaan kasvuunprosessiin.

Miten riskinhallintaa voidaan ohjata oppijoissa siten, että heissä kehittyy kyky tunnistaa, arvioida, ottaa ja kantaa riskejä, kun mahdollisuudet näyttävät suotuisilta? Yrittäjyyskasvatuksessa toiminta on avainasemassa. Toimintaan liittyy onnistumisen ja epäonnistumisen mahdollisuus. Muutosten keskellä eläminen vaatii jatkuvaa riskinottoa elämässä. Riskinotossa realisoituu rohkeus, jota useat opiskelijat pitivät yrittäjän ihailtavana piirteenä. Vahva itsetunto onkin eräs riskinsietokyvyn peruspilareita. Riskinottamista seuraa vastuu sen kantamisesta. Epäonnistumi-

sesta oppiminen onkin yrittäjyyskasvatuksessa erityisen tärkeätä. Henkilökohtaisella tasolla ihmisen tulee kyetä kohtaamaan epäonnistuminen ja nähdä mahdollisuus oppimiseen. Sosiaalisella tasolla on tärkeätä ohjata oppijaa kestävästi kriittikkä sekä kantamaan vastuu valinnoistaan toisten edessä. (Leskinen 2000.)

Yrittäjyysintentiöt näyttävät opiskelijoilla olevan suhteellisen pysyviä, sillä ainoastaan kolmen opiskelijan kohdalla intentio muuttui. Sen sijaan kategorioiden sisäisiä painopisteen muutoksia tapahtui useampia. Tällöin esimerkiksi harkitseva intentio vahvistui joko myönteiseen tai kielteiseen suuntaan, ilman selvää muutosta toiseen kategoriaan. Myönteisyys yrittäjyyttä kohtaan uravaihtoehdonä lisääntyi vain muutamien opiskelijan kohdalla, kun taas kielteisyys nousi enemmän esille.

Opiskelijoiden käsityksiä hallitsi deterministinen, kohtalonomainen käsitys yrittäjyydestä, joka painottui selkeästi yrittäjän ominaisuuksiin. Kyseessä on vahvasti piirreteoreettinen ja suhteellisen staattinen käsitys. Harva opiskelija ilmaisi prosessimaisesta käsityksestä, jossa yrittäjyys nähdään koulutettavana ja kehittyvänä ilmiönä. Kaikkien opiskelijoiden ydinkäsitykseen kuului keväällä kolme keskeistä ulottuvuutta: arvostus yrittäjiä kohtaan, riskin ja suuren työmäärän korostaminen.

Yrittäjyyden neliapila – riskikenttä vai ristiriidan kenttä?

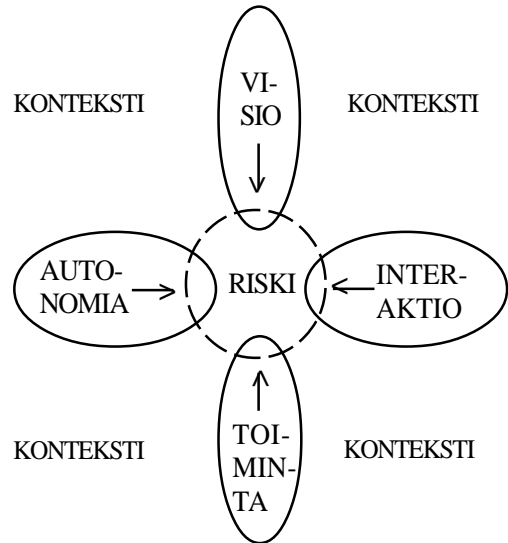
Sisäiseen ja ulkoiseen yrittäjyyteen perehtynyt lukija kohtaa usein pitkiä ominaisuus- ja kykyluetteloja, joita oppijoissa tulisi kehittää. Mielestäni on mielekkäämpää yhdistellä ja jäsentää näitä luetteloja suuremmiksi kentiksi, joita on helpompi hahmottaa. Tutkimuksessani yrittäjyyden olemus nähtiin prosessimaisena. Silloin siitä voidaan löytää erilaisia jännitteitä, joita luonnehtii ”sekä-että” -ominaisuus. Johannissonin (1991, 69-70) mukaan näitä yrittäjyyden jännitteitä ovat mm. visio, toiminta, autonomia ja interaktio. Näitä jännitteitä olen kehittänyt eteenpäin yrittäjyyden prosessinäkemyksen, yrittäjyyskasvatukseen liittyvän tiedon sekä oman

tutkimusprosessini kokemusten avulla. Yrittäjyyden jännitteitä olen tarkastellut kykyinä, joihin liittyy sekä erilaisia tiedollisia ja yrittäjyyden funktionaaliseen toimintaan liittyviä pätevyysalueita että hiljaista tietoa. Nämä ulottuvuudet sisältävät myös sekä persoonallisia ominaisuuksia että hankittuja ja opittuja kokemuksia. Näistä jännitteistä olen rakentanut yrittäjyyden neliapilan, joka koostuu visiosta, toiminnasta, autonomiasta ja interaktiosta. Niiden jatkuvassa prosessimaisessa vuorovaikutuksessa syntyy riskikenttä, joka on myös muutoksen ja oppimisen kenttä, jossa mahdollisuuksia tavoitellaan. Neliapilan ympärillä on konteksti, joka vaikuttaa osaltaan yrittäjyyden toteutumiseen. Näiden neljän ulottuvuuden ja niiden välisen jännitteiden katson liittyvän sisäiseen ja ulkoiseen yrittäjyyskasvatukseen olennaisesti.

Visiointiin kuuluu mm. kyky nähdä mahdollisuuksia ja uudistua, luovuus, proaktiivisuus ja strategiset kyvyt. Toiminta sisältää visioiden toteuttamisen ja tuloksellisuuden. Ilman toimintaa visio jää pelkäksi ajatukseksi. Ilman visiota toiminta taas on päämäärätöntä. Yrittäjyyteen liittyy aina toimintakyky. Toinen jännite esiintyy autonomian ja interaktion välillä. Kumpaakin tarvitaan yrittäjydessä. Autonomia tarkoittaa silloin tarvittavaa itseluottamusta sekä kykyä selviytyä itsenäisesti ja tehdä päätöksiä. Mutta yrittäjydessä tarvitaan myös interaktiota, vuorovaikutustaitoja ja kykyä verkostoitua. Olennaista on kehittää oppijassa kykyä ja herkkyyttä yhdistellä näitä jatkuvassa prosessissa olevia ulottuvuuksia.

Ehdotan yrittäjyyden neliapilaa yhdeksi suunnittelun työkaluksi yrittäjyyskasvatuksessa. Yrittäjyyden neliapilan sisälle voi tarvittaessa rakentaa tarkempia ominaisuus- ja kykyalueita eri koulutusvaihtoehtojen tarpeiden mukaan. Neliapilan tarkoitus on tarjota apua laajana viitekehystenä, joka osoittaa minkälaisia ulottuvuuksia yrittäjyyskasvatukseen vähintäänkin tulee sisällyttää. Olennaista on tiedostaa, tunnistaa ja systemaattisesti seurata opiskelijoissa jokaisen ulottuvuuden sekä riskinsietokyvyn kehittymistä.

Yrittäjyyskasvatuksen suunnittelu alkaa oppilaitoksessa yrittäjyyskasvatuksen arvojen määritte-

Kuvio 2. Yrittäjyyden neliapila (Leskinen 1999; 2000)

lystä. Edellytyksenä on, että tiedostetaan työelämän tarpeet ja niiden taustalla olevat yhteiskunnalliset muutokset. Oppijoiden ja ohjaajien yrittäjyyden ja oppimisen näkemysten pohjalta voidaan määritellä koulutuksen yrittäjyyskasvatukseen ja sen tavoitteet.

Koulu yrittäjyydestä kohti aitoa yrittäjyyttä

Tutkimukseni kohteena olevan yritysprojektin epäonnistumisen kiinnityskohtia voi tarkastella yrittäjyyden neliapilaa apuna käyttäen. Yritysprojekti joutui lukuvuoden aikana keskelle voimakkaita konflikteja. Yritysprojektissa pyrittiin toteuttamaan toiminnallista oppimista vailla suunnitelmallista pedagogista perustaa. Opiskelijoiden motivaatio, valmiudet sekä oppimisen mielekkyys jäivät toisarvoiseen asemaan. Ristimäen (1998) mukaan opettajien positiivinen asenne yrittäjyyteen ei realisoitu käytännössä mm. oppilaitoksen historian, normien, resurssien sekä opettajien oman innostuksen puutteen takia.

Yrittäjämäisessä oppimisessa tarvitaan sekä opiskelijoiden että opettajien sitoutumista. Myös opettajien koulutus toteutui yritysprojektissa vain vähäisessä määrin. Yritysprojektin pakollisuus oli selvästi yksi kompastuskivi. Yrittäjyydelle on usean tutkijan mielestä ominaista nimenomaan oma

valinta ja vapaus (vrt. Marjosola 1979; Stevenson & Jarillo 1990). Kun pakollisuus yhdistetään tutkimuksen opiskelijoiden lähtötilanteen käsitteisiin, jotka selvästi ilmaisivat yrittäjyyttä sisäsyntyisenä tai tahdonvaraisena ilmiönä sekä opiskelijoiden ilmaiseisiin riski- ja pelkokäsitteisiin, voidaan ymmärtää, että yritysprojektilla oli vähäiset mahdollisuudet onnistua. Yritysprojekti ei toteutunut yrittäjyyden neliapilan eri ulottuvuuksien toimiva vuorovaikutus eikä riskikenttä, joka olisi mahdollistanut aidomman yrittäjyyden kokemuksen. Ulottuvuuksien toimintaa vaikeuttivat perinteiseen koulukontekstiin liittyvät aikarajat, suoritusvaatimukset sekä oppilaitoksen rakenne- ja kulttuuritekijät. Riskikentän sijasta syntyi ristiriidan kenttä, joka ilmeni yritysprojektin vastustamisena ja turhautumisena.

Yritysprojektista muodostui näin kouluyrittäjyys, jonka päämääränä oli perustaa pakollisen kurssin kautta yrityksiä. Yritysprojekti oli opiskelijoille opintosuoritus toisten joukossa. Olisi ollut tärkeää ensin kehittää opiskelijoiden sisäistä yrittäjyyttä ja vähitellen siirtyä kohti ulkoista, vapaaehtoista yrittäjyyttä.

Yrittäjyyskasvatusta voidaan toteuttaa aikuiskasvatuksessa eri tavoin. Valmiiksi organisoituja ohjelmia ovat mm. Finpecin simulointimalli sekä Tiimiakatemiaan päävalmentaja Timo Partasen kehittämä suora työssä oppimisen metodi (Kajanto 1998), jossa heti perusopinnojen jälkeen perustetaan oikeita yrityksiä opiskelijoiden kesken. Nuorille aikuistuvilla opiskelijoille sopii mm. Nuori yrittäjyys -ohjelma. Oppilaitos voi myös kehittää oman yksilöllisen yrittäjyyskasvatussuunnitelman.

Valitettavan monet yrittäjyyskasvatustilat toteutetaan ilman systemaattista ja pitkäjänteistä suunnittelua ja seuranta. Kouluyrittäjyydestä siirtyminen kohti aitoa yrittäjyyttä tarkoittaa, että toiminnallisen, luovan oppimisen tulisi syrjäyttää perinteinen luokkahuoneoppiminen. Eri oppiaineet integroidaan silloin laajoiksi kokonaisuuksiksi. Ainekohtaisesta ja lukujärjestyksen järjestelmästä tulisi vähitellen luopua. Verkostointi ympäristöön on elintärkeää yrittäjyyskasvatuksessa. Tämä kaikki edellyttää, että

koulun rakenne ja kulttuuri kehittyvät yrittäjähenkisiksi. Muutoksen ytimessä on aina kuitenkin ohjaaja, joka rohkeasti kulkee uusia polkuja yhdessä oppijoiden kanssa.

Lähteet

- AHONEN, S. (1994) Fenomenografinen tutkimus. Teoksessa L. Syrjälä, S. Ahonen, E. Syrjäläinen & S. Saari (toim.) *Laadullisen tutkimuksen työtapoja*. Helsinki: Kirjayhtymä Oy, 114-160.
- ARENIUS, P & AUTIO, E. (2000) *GEM. Global entrepreneurship monitor 2000. Finnish executive report*. [online]. Saatavana Internetistä: <URL:http://www.tuta.hut.fi/isib/research/gem.htm>
- Asetus ammattikorkeakouluopinnoista* N:o 256, 3.3. 1995.
- BLUNKER, P. (1996) Stairway to heaven. On the ontology of entrepreneurship. *Proceedings of the 9th Nordic Conference on Small Business Research*. Lillehammer, Norway. May 29th-31st, 1996. Volume 1, 3-21.
- BROCKHAUS, R.H.Sr. (1982) The psychology of the entrepreneur. In C.A. Kent, D.L. Sexton & K.H. Vesper (eds.) *Encyclopedia of Entrepreneurship*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 39-56.
- BYGRAVE, W.D. (1989) The entrepreneurship paradigm (I): A philosophical look at its research methodologies. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Fall 1989, 7-26.
- BYGRAVE, W.D. & HOFER, C.W. (1991). Theorizing about entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Winter 1991, 13-22.
- CHELL, E., HAWORTH, J. & BREARLEY, S. (1994) *The entrepreneurial personality. Concepts, Cases and Categories*. Reprinted. New York: Routledge.
- DAS, T.K. & BING-SHENG, T. (1997) Time and entrepreneurial risk behaviour. *Entrepreneurship Theory and Practice* 22:2, 69-83.
- DEWEY, J. (1938) *Experience and Education*. The Kappa Delta Pi Lecture Series. A Thoughtstone Book. New York: Simon & Schuster.
- GARAVAN, T.N. & O'CONNOR, B. (1997) Literature review of problems associated with entrepreneurship education and training programmes. *Journal of European Industrial Training*, 11:22, 1-13.
- GASSE, Y. (1982) Elaborations on the psychology of the entrepreneur. In C.A. Kent, D.L. Sexton & K.H. Vesper (eds.) *Encyclopedia of Entrepreneurship*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- GIBB, A.A. (1987) Enterprise culture – its meaning and implications for education and training. *Journal of European Industrial Training* 11:2, 11-34.
- GIBB, A.A. (1993) The enterprise culture and education. *Industrial Small Business Journal* 11:3, 2-38.
- HAVUSELA, R. (1999) Kulttuuri – yrittäjyyden kehto. Acta Wasaensia. No 66. Liiketaloustiede 25. Johdaminen ja organisaatiot. Vaasan yliopisto.
- HJORTH, D. & JOHANNISSON, B. (1997) *The Ugly Duckling of Organizing – On Entrepreneurialism and Managerialism*. Paper presented at the 42nd ICSB World Conference, San Francisco, USA, 1997.
- HUUSKONEN, V. (1992) *Yrittäjäksi ryhtyminen. Teo-*

- reellinen viitekehys ja sen koettelu. Sarja A-2. Turun kauppakorkeakoulun julkaisuja.
- JOHANNISSON, B. (1991) University training for entrepreneurship: Swedish approaches. *Entrepreneurship & Regional Development* 3, 67-82.
- JOHANNISSON, B. (1997) *In Search of a Methodology for Entrepreneurship Research*. Unpublished. Lecture material. Växjö and Lund Universities, 1-12.
- JOHANNISSON, B. & MADSEN, T. (1997) *I entreprenörskapets tecken, en studie av skolning i förnyelse*. Närings- och handelsdepartementet. Ds 1997:3. Stockholm: Regeringskansliets offsetcentral.
- KAJANTO, A. (1998) Tiimiakatemia – markkinoinnin, oppimisen ja yrittäjyyden keskus. *Aikuiskasvatus* 2/98.
- KOIRANEN, M. & PELTONEN, M. (1995) *Yrittäjyyskasvatus. Ajatuksia yrittäjyyteen oppimisesta*. Tampere: Konetuumat Oy.
- KOIRANEN, M. & POHJANSAARI, T. (1994) *Sisäinen yrittäjyys. Innovatiivisuuden, laadun ja tuottavuuden perusta*. Tampere: Konetuumat Oy.
- KOLB, D.A. (1984) *Experiential Learning. Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- KORO, J. (1993). Itseohjattu oppiminen – aikuiskoulutuksen tavoite ja väline. Teoksessa *Aikuisten oppimisen uudet muodot. Kohti aktiivista oppimista*. Vapaa sivistystyön 34. vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 21-50.
- KOVALAINEN, A. (1997) Yrittäjyys, organisaatio ja sukupuoli – naisten työn muuttuva kuva. Teoksessa Aaltio-Marjosola, I. (toim.) *Organisaatio ja yrittäjyys*. Juva: WSOY, 188-204.
- KROKFORS, L. (1998) Muuttuva opettajuus. Teoksessa O. Luukkainen (toim.) *Tulevaisuuden tekijät*. Juva: WSOY, 68-88.
- KYRÖ, P. (1997) *Yrittäjyyden muodot ja tehtävä ajan murroksessa*. Jyväskylän yliopisto.
- LESKINEN, P-L. (1999) ”Yrittäjällä on koko elämä kiinni yrityksessä” *Opiskelijoiden yrittäjyyskäsitykset ja niiden muutokset yritysprojektin aikana*. Acta Wasaensia. No 71. Liiketaloustiede 27. Johntaminen ja organisaatiot. Vaasan yliopisto.
- LESKINEN, P-L. (2000) *Yrittäjyyttä etsimässä*. Business Edita. Helsinki: Oy Edita Ab.
- Liiketalouden perustutkinto* (2000). Ammatillisen koulutuksen ja opetussuunnitelman ja näyttötutkinnon perusteet. Opetushallitus.
- Lukion opetussuunnitelman perusteet* (1994). Opetushallitus.
- LÄHTEENMÄKI, S. (1997) Yrittäjyys ihmisen elämän eri vaiheissa. Teoksessa Aaltio-Marjosola, I. (toim.) *Organisaatio ja yrittäjyys*. Juva: WSOY, 130-151.
- MARJOSOLA, I. (1979) *Yrittäjyys tahtona ja mahdollisuutena*. Julkaisuja n:o 49, Jyväskylän yliopisto.
- PINCHOT, G. & PINCHOT, E. (1996) *Älykäs organisaatio*. Tampere: Mermerus.
- Peruskoulun opetussuunnitelman perusteet. (1994) Opetushallitus.
- RAUSTE-VON WRIGHT, M. (1994) Opetussuunnitelma ja oppimiskäsitys. Teoksessa *Elinikäinen oppiminen*. Vapaa sivistystyön 35.vuosikirja. Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen Tutkimusseura. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 115-142.
- RISTIMÄKI, K (1998) *Yrittäjyyskasvatus Kokkolan kouluissa. Tutkimus opettajien yrittäjyysasenteista ja -arvoista*. Jyväskylän yliopisto. Kokkola: Chydenius-Instituutti.
- RUUSKANEN, P. (1995) *Maaseutuyrittäjyys puheina ja käytäntöinä. Onko verkostoyrittäjyysessä vastaus suomalaisen maaseudun rakenneongelmiin?* Jyväskylän yliopisto. Kokkola: Chydenius-Instituutin tutkimuksia 5.
- STEVENSON, H.H. & JARILLO, J.C. (1990) A paradigm of entrepreneurship: entrepreneurial management. *Strategic Management Journal* 11, 17-27.
- TIMMONS, J.A. (1994) *New Venture Creation. Entrepreneurship for the 21st Century*. Fourth edition. Boston: Irwin.
- ULRICH, T.A. & COLE, G.S. (1987) Toward more effective training of future entrepreneurs. *Journal of Small Business Management*, October 1987, 32-39.
- VESALA, K.M. (1996) *Yrittäjyys ja individualismi. Relationistinen linjaus*. Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia 2.
- VESALAINEN, J. & PIHKALA, T. (1997) *Entrepreneurial Identity, Intentions and the Effect of the Push-Factor*. A paper presented at the Academy of Entrepreneurship – Allied Academics 1997 International Conference, Maui, Hawaii. Academy of Entrepreneurship Journal, June 1997.
- VON WRIGHT, J. (1993) *Oppimiskäsitysten historiaa ja pedagogisia seurauksia*. Opetushallitus. Helsinki: Painatuskeskus Oy.

Artikkeli saapui toimitukseen 15.1.2001. Se hyväksyttiin julkaistavaksi 12.3.2001.